

Per les rutes del Gran Khan fins a la monotonia de la Mar Nova¹

Bernat Lladó Mas

Grup de Recerca de Geografia i Gènere, UAB.
bernat.llado@gmail.com

Resum

Sovint es considera que la cartografia és el llenguatge de la geografia. Seguint la filosofia de Ludwig Wittgenstein, podem afirmar que qualsevol llenguatge és l'expressió d'una "forma de vida". Marco Polo i Cristòfor Colom representen dues "formes de vida" distintes perquè utilitzen llenguatges cartogràfics diferents. La seva experiència del viatge i del territori està condicionada per això. La nostra "forma de vida", marcada per l'imperatiu de la velocitat, té el seu origen en les representacions cartogràfiques modernes.

Paraules clau: llenguatge cartogràfic, Wittgenstein, Marco Polo, Cristòfor Colom, velocitat.

Resumen: *Por las rutas del Gran Khan hacia la monotonía del Nuevo Mar*

A menudo se considera que la cartografía es el lenguaje de la geografía. Siguiendo la filosofía de Ludwig Wittgenstein, podemos afirmar que cualquier lenguaje es la expresión de una "forma de vida". Marco Polo y Cristóbal Colón representan dos "formas de vida" distintas porque utilizan lenguajes cartográficos diferentes. Su experiencia del viaje y del territorio está condicionada por eso. Nuestra "forma de vida", marcada por el imperativo de la velocidad, tienen su origen en las representaciones cartográficas modernas.

Palabras clave: lenguaje cartográfico, Wittgenstein, Marco Polo, Cristóbal Colón, velocidad.

1. Aquest treball s'ha escrit en el marc dels projectes 2009 SGR 1321 (Generalitat de Catalunya) i CS02009-10913 (MICIIN). Agraïixo igualment els comentaris que han fet d'una primera versió del text els professors Abel Alber i Enric Mendizábal, del Departament de Geografia de la UAB.

Abstract: *On the routes of Great Khan towards the monotony of the New Sea*

It is usually considered that cartography is the language of geography. Following Ludwig Wittgenstein's philosophy, we can affirm that any language is the expression of a "form of life". Marco Polo and Christopher Columbus represent two different "forms of life" because they use different cartographic languages. Their trip and territory experiences are determined by it. Our "form of life", influenced by the imperative of speed, has its origin in the modern cartographic representations.

Keywords: cartographic language, Ludwig Wittgenstein, Marco Polo, Christopher Columbus, speed.

* * *

1. Introducció

Que el mapa sigui el llenguatge propi de la Geografia és un lloc comú de la nostra disciplina.² Alguns podrien arribar a dir, fins i tot, que el mapa no només delimita un espai del saber, sinó que disciplina aquest mateix saber. Perquè el llenguatge és al mateix temps un camp de possibilitats i de limitacions. Ens obre al món, sí; però per recloure'ns després en el mirall de la nostra cultura. En temps estructuralistes es deia del llenguatge que era la "nostra presó". Ho és no només perquè es pot considerar com un sistema tancat, una estructura, sinó perquè fa referència al món i, al mateix temps, a les representacions culturals d'aquest mateix món.

Quan el filòsof Ludwig Wittgenstein substituï la noció lògica i formal de llenguatge per l'expressió més pragmàtica i polivalent dels "jocs de llenguatge" —és a dir, quan deixà de preguntar-se per la naturalesa del llenguatge i començà a investigar com funcionen els diferents "jocs de llenguatge"— avançava ja algunes de les premisses anteriorment exposades. Escrivia Wittgenstein en el seu llibre *Philosophische Untersuchungen (Investigacions filosòfiques)*: "L'expressió *joc de llenguatge* ha de posar de relleu aquí que parlar el llenguatge forma part d'una activitat o d'una forma de vida" (Wittgenstein, 1997, p. 68). D'aquesta manera, seguint el filòsof, hom ja no pot preguntar-se pel llenguatge sense conèixer el context dels seus usos; ni tampoc sense inscriure'l en aquest domini de les "formes de vida" (*Lebensformen*).

Si bé es cert que aquesta darrera expressió resta indefinida, oberta, fins i tot ambigua en l'obra de Wittgenstein, convé no obstant donar-li un sentit més precís. Se sol traduir i interpretar com una "representació del món"; d'aquesta manera, un grup humà comparteix una "forma de vida" si té una mateixa representació del món —una *Weltbild*, per dir-ho en la seva expressió original

2. Un ampli desenvolupament d'aquesta perspectiva es pot consultar a les publicacions que la *Societat Catalana de Geografia* publicà amb motiu del "Segon Congrés Català de Geografia", dedicat, precisament, a "El mapa com a llenguatge geogràfic" (Alegre, 2010; Burgueño, 2008; *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 65, 2008)

(Kenny, 2005, p. 466). Per Michael R. Curry és “una cosa a través de la qual es construeix el món” i, per aquest mateix autor, té connotacions similars a les “formacions discursives” de Michel Foucault. Es diu ‘construeix’, ja que no s’espera del llenguatge que sigui aquest substrat lògic, neutre, pur espill de la naturalesa, sinó més aviat que sigui ‘marc’, ‘punt de vista’, ‘filtre’. Finalment, Pierre Hadot entén la “forma de vida” com un *a priori* social que “determina el nostre comportament, la nostra manera de viure, la nostra visió del món [i] les nostres actituds quotidianes.” (Curry, 2000, p. 107; Hadot, 2007, p. 89). Amb el llenguatge no només figurem el món natural seguint la mateixa lògica d’aquest món, tal i com el mateix Wittgenstein afirmava en el *Tractatus logico-philosophicus*. Amb el llenguatge ‘fem’ més coses: actuem, cert. Ara es diu: el llenguatge té una dimensió performativa. Podríem dir, seguint Hadot, que el llenguatge “determina el nostre comportament” si no haguéssim deixat enrere aquell determinisme geogràfic decimonònic; aquí som més possibilistes: el medi proposa i l’home i la dona disposen. Què és el llenguatge sinó un medi, el nostre entorn més proper i, per això mateix, més allunyat, més estrany i aliè?

Que el mapa sigui un llenguatge es diu de moltes maneres. Carl O. Sauer recull tota una tradició quan afirma que el “mapa parla a través de les barreres del llenguatge; s’ha sostingut en ocasions que és el llenguatge de la geografia” (Sauer, 1985, p. 40). D’una altra manera, però per expressar el mateix, Paul Zumthor sosté que “el mapa és globalment *un signe*” (Zumthor, 1994, p. 305). Amb el seu significant (el suport) i el seu significat. Però quin és el significat del mapa? És el seu referent, és a dir, el territori? Sí i no. No, si un vol entendre’l com un objecte cultural. Deia Jean-Marc Besse en relació a l’atles modern que aquest no és “només un mitjà pràctic de reunir mapes, sinó que és portador d’un nou *concepte* de l’espai terrestre” (Besse, 2005, p. 94). També el mapa, cada mapa, és portador d’un ‘concepte’ d’espai. El seu significat no es redueix al referent, al territori real, físic, que representa, en la mesura que introdueix sempre “alguna cosa més”: una idea, és cert; però també una “forma de vida”.

També Franco Farinelli ha estudiat les implicacions d’entendre el mapa com un llenguatge; més concretament, i seguint la teoria figurativa del *primer* Wittgenstein, el mapa com un “artefacte logicolingüístic”. Ara bé, aquest mateix autor també ha mostrat, fins i tot sense saber-ho o explicitar-ho, fins a quin punt el mapa, *cada* mapa, és *portador* d’un concepte, d’una idea d’espai (Farinelli, 1991, p. 19). És a dir: d’una visió o representació del món que és, al seu torn, un reflex o proposta d’una determinada manera de viure, experimentar i actuar sobre aquest mateix món.

Doble premissa. Acceptem que el mapa és un llenguatge; aquest llenguatge, com qualsevol altre, implica una determinada “forma de vida”, és a dir, una representació del món o una imatge que no és neutra sinó que, més aviat, dirigeix la nostra relació amb aquest mateix món.

2. De la durada a l'extensió

Malgrat que Franco Farinelli, com ja he anticipat abans, no arribi a formular-ho amb els termes expressats aquí, no hi ha cap dubte que ha 'trobat' –o, potser hauríem de dir, ha reconstruït– en les figures viatgeres de Marco Polo i de Cristòfor Colom, dues “formes de vida” distintes en la mesura en què els dos utilitzen llenguatges cartogràfics diferents (Farinelli, 2001 i 2007). Fins i tot, diu el mateix geògraf bolonyès, més per apuntalar el seu discurs amb la força dels extrems que per mostrar fidelitat al fet històric, si Polo mostra a *Il Milione* una experiència particular del viatge completament diferent a la de Colom és perquè aquell viatge sense mapes. Escriu Farinelli:

“Al llarg de la ruta de la seda, així com durant tota l'edat mitjana, les coses (les muntanyes, els boscos, els deserts) no són distants unes respecte les altres o més o menys extenses sinó [que] tenen una durada diversa. És a dir, aquelles són mesurades no una en relació a l'altra i segons la seva dimensió, i encara menys en relació a un índex abstracte, sinó segons el temps o, millor dit, segons la relació entre dues temporalitats diferents: [la temporalitat] existencial del caminant i aquella astronòmica de l'alternança entre els dies i les nits. El resultat d'aquesta relació és el món” (Farinelli, 2001a, p. 11)

I segueix:

“Al contrari, per Colom ja no existeix el món, sinó tan sols l'espai, terme que deriva del grec *stádion* i que implica per això l'existència d'una mesura mètrica lineal estàndard (justament, l'estadi dels antics grecs) que ocupa el lloc del mateix món. 'Avui hem recorregut trenta llegües', escriu Colom en el seu diari de a bord. No hi ha cap necessitat d'afegir res més, perquè a diferència de Marco Polo, per Colom el problema és afanyar-se, guanyar temps, que és ja la única forma moderna de benefici, aquella de la qual en descendeixen totes les altres. El resultat és que, a diferència de Polo, Colom no entén res del món, com tots saben. O millor dit, no vol entendre res. Gairebé fins al final dels seus dies (fins al quart viatge) estarà convençut d'haver arribat a la Xina. I això perquè la seva única preocupació consisteix en fer coincidir allò que veu amb el model que té a la butxaca, la carta redactada a la seva època per Paolo del Pozzo Toscanelli, que li arribà a través del rei de Portugal. D'aquesta manera és el món que s'ha de correspondre amb el model, i no al revés” (Farinelli, 2001a, p. 12-13).

Si el món que imprevisiblement es desplega al llarg de la Ruta de la Seda és un món sense distàncies, sense extensions, on l'experiència del viatge s'allarga, *dura*, en funció del temps subjectiu i del temps còsmic, això es deu al fet que Polo té una visió medieval del món; el seu transcórrer no ve mediatitzat encara pel llenguatge cartogràfic modern. Per ser més exactes, hauríem de dir que el venecià no coneix la idea de distància segons un patró normalitzat, estàndard, de mesures; ni tampoc concep la realitat com una extensió. El seu món és encara un món de llocs –un “espai d'agregats”, per utilitzar una expressió una mica contradictòria d'Erwin Panofsky. On el temps que uneix aquests llocs encara no s'ha reduït a una mesura *espacialitzada*; perquè, citant de nou Farinelli, “llocs i jornades són la mateixa cosa, coincideixen en l'experiència del

camí, els uns serveixen de mesura de les altres i a l'inrevés" (Farinelli, 2007, p. 7). Per anar d'un lloc a un altre es necessiten tantes jornades. Per aquesta raó Marco Polo pot acumular experiències, sedimentar coneixements; el seu avenç no ve marcat per l'anticipació, pel desig de confirmar amb els ulls allò que està escrit sobre el paper. La seva mateixa obertura a l'inesperat li permet deixar-se influir, aprendre d'allò desconegut: acabarà parlant el turc, el persa, el mongol; i tornarà a la seva terra original, Venècia, amb la indumentària pròpia dels llocs recorreguts. El temps li permet la *demora*, és a dir, *habitar* els llocs, que vol dir: adquirir el seu *hàbit* i la seva costum. La seva ètica.

Cristòfor Colom, contràriament, no vol demores ni retards; ell no vol deixar-se habitar. "El seu problema –diu Farinelli– és la pressa, retornar el més aviat possible" (Farinelli, 2007, p. 9). D'aquí un dels motius de la seva empresa: trobar una via més ràpida per arribar al mateix lloc de Polo, al país de Catai (on es diu que hi ha or i espècies). D'aquí també la profusió de mesures normalitzades. Colom ja utilitza: milles per hora, llegües, graus de latitud. Sense oblidar-se encara, certament, de nomenclatures anteriors: tirs de ballesa, passos d'amplada. De fet, el seu relat ja ve filtrat pel llenguatge cartogràfic modern; i amb ell la velocitat –una "relació abstracta entre quantitats abstractes", segons Farinelli– s'imposa com la dimensió que absorbeix la mateixa experiència del viatge. Poques vegades es permet una aturada en el seu viatge. El 17 d'octubre de 1492, escriu en el seu primer relat, s'aturà "por espacio de dos horas" a l'Illa Fernandina (Colón, 2007, p. 69). Un gest estrany i revelador al mateix temps. En primer lloc, perquè s'atura; després perquè, efectivament, en aquest moment el temps ha esdevingut espai.

Si l'Almirall descansa poc i avança molt no és només perquè es mou ja per aquest espai homogeni, 'sistemàtic' en diria ara Panofsky, que el mapa construeix; o, per ser més precisos, aquest espai ideal i abstracte que la tot just recuperada retícula de meridians i paral·lels descriu. Ho fa perquè el mapa funciona com una promesa i una expectativa. Tota promesa suspèn el temps present, l'aparca, el posa entre parèntesi o l'anul·la en virtut del seu compliment futur. Quan el temps present es comprimeix, l'acceleració de les coses s'imposa, tot i que només sigui en el registre de les sensacions. Qui diu el "temps present" també diu la seva realitat: Colom creurà fins pràcticament el seu darrer viatge haver arribat a la Xina només perquè així ve representat en el mapa.

Però, podem dir que Marco Polo i Cristòfor Colom condensen efectivament dues "formes de vida" diferents? Farinelli afirma que Polo viatja sense mapes; segons altres autors, això no és cert (Larner, 2001). No obstant això, una cosa sembla evident: si aquell viatgés amb algun mapa, seria un mapa que encara no ha incorporat la matriu ptolemaica, que en la seva concepció moderna no és anterior al segle XV. L'època de Marco Polo, per tant, desconeix la idea d'espai com a extensió. Si bé és cert, val a dir, que aquesta idea ens ve de lluny, de la Grècia clàssica. Paraula culta i d'ús general limitat durant l'edat mitjana, l'*espai* designa fins als segles XVI i XVIII "un interval cronològic o topogràfic que

separa dos punts de referència” (Zumthor, 1994, p. 51). I les descripcions de Polo no tenen efectivament aquests punts, prova evident d'un desconeixement de les coordenades cartogràfiques. Acceptem per tant que Colom i Polo viatgen amb dos mapes formalment diferents, cada un amb un llenguatge propi.

Si el llenguatge implica una “forma de vida”, aleshores hem d'aïllar els elements que configuren, que donen forma, a aquesta vida. El primer: una representació o visió del món. Però, quin és l'esquema més sintètic per expressar una representació del món? Aquí escollim l'eix de l'espai i del temps. El segon: un comportament general que es dedueix del primer; en altres paraules, un determinat “ritme o cadència del món”. Marco Polo i Cristòfor Colom: dos llenguatges, dues representacions; d'un món de llocs a l'espai-món; cada un amb el seu ritme i mesura. Ara bé, on hem de situar el tall històric, el límit sempre simbòlic de la periodització temporal? Sembla ser que la clau es troba a l'*espai*. Com si per sí mateixa fos la categoria de les categories, la porta d'accés a aquesta època nova del modern. Amb el naixement de l'espai inaugurarem la nostra modernitat; sense aquell, aquesta seria inconcebible. Sempre i quan entenguem aquesta època a la llum d'això que Giacomo Marramao ha convingut a anomenar “dromomania” (de *drómos*, carrera), que és allò propi de la nostra “situació espiritual” present, és a dir, “l'imperatiu de la velocitat” i el “síndrome de la pressa”, per dir-ho amb les seves pròpies paraules (Marramao, 2008a, 2008b i 2009).

3. El mapa com a promesa

Fins a quin punt el fet de considerar els dos viatgers, l'un medieval i l'altre modern, com a figures paradigmàtiques de dues “formes de vida”, és més l'efecte del discurs que una realitat de la història; és més aviat la reconstrucció d'un sentit que la prova dels fets? En altres paraules, com en podem estar segurs de que no forma part de la tensió o del joc, del diàleg o la imaginació pròpia d'un exercici hermenèutic? Això és una qüestió pertinent si partim de la diversitat i la naturalesa de les fonts. Podem posar dos resultats, dues conclusions, al mateix nivell si el seu punt de partida és diferent? Perquè si alguna cosa sembla certa és que els dos textos comentats, el llibre de Polo i la relació de viatges de Colom, corresponen a gèneres literaris heterogenis; o com a mínim direm que són dos textos originalment amb un objectiu, una estructura i un públic divers.

Sabem, en primer lloc, que el llibre de Polo no va ser escrit per ell mateix, sinó per un tal Rustichello da Pisa. Sembla ser que els dos compartiren cel·la en una presó de Gènova poc després que el primer tornés dels seus viatges. Allà el venecià contà les seves aventures pel regne del Gran Khan, mentre Rustichello transcrivía sobre el paper el relat oral del seu company de cel·la. Aquest darrer era conegut com autor d'un relat cavalleresc titulat *Meliadus*, fet gens banal si tenim en compte que l'estil narratiu que donarà al llibre de Polo

correspon al dels llibres de cavalleria. Si el contingut de l'obra el podem atribuir al mercader, l'estil i la forma és de Rustichello; aquest ordena un conjunt d'informacions, de descripcions i experiències de tal manera que puguin ser fàcilment intel·ligibles segons els codis estètics del moment. Rustichello li dóna un format per al gran públic. I no tenim cap dubte que el seu treball serà recompensat: el llibre de Polo és un llibre d'èxit; no en el sentit actual, evidentment, ja que encara és un manuscrit. No obstant això, una cosa sembla clara: els llibres de cavalleria han de tenir un *topos* –un *cronotopo* en diria Franco Moretti seguint Mijaíl M. Bajtin– i amb ell una estètica (Larner, 2001; Moretti, 2001). Ètica del caminar i del nomadisme per una banda; el camí com a figura geogràfica, per altra. Podem deduir d'això que l'experiència del viatge de Polo, tal i com aquesta es recull a *Il Milione*, experiència “existencial del caminant” com diu Farinelli, està codificada per l'èpica cavalleresca i, per tant, no té valor expositiu? És cert que això introdueix reserves, matisos, però no resta valor pedagògic als dos exemples escollits per Farinelli. L'estil dels seus relats és diferent, de la mateixa manera que diferent és el públic al qual van destinats. No escriu Colom el seu diari per justificar el seu viatge davant els Reis Catòlics? No són aquests, per tant, els destinataris últims del seu relat? Però tot i així, els seus textos permeten reconstruir els sentits del món i les seves mediacions cartogràfiques.

I què passa amb el mapa com a promesa? “Per tal d'aconseguir que la Terra concordi amb la seva imatge cartogràfica –escriu de nou Farinelli–, Colom és capaç d'enfrontar-se a puntades de peu amb el mateix món” (Farinelli, 2007, p. 10). Com si en aquest cas la relació lògica entre el món i la seva representació s'hagués invertit, ocupant el mapa el lloc d'una realitat inqüestionable, inamovible. No sembla que aquest sigui el cas de Polo; la realitat que descriu, el seu *divisament dou monde*, no ve determinada per cap imatge cartogràfica. Això no vol dir que Marco Polo viatgi sense mapes, com diu Farinelli; de fet, segons John Larner, el mateix ordre narratiu d'*Il Milione*, l'avenç del viatger per les rutes del Gran Khan, podria venir marcat per un mapa administratiu de la Xina durant la dinastia Yuan, que segons sembla podria haver estat en mans del venecià. Tot i amb això, i sense conèixer el text i el context d'aquest mapa, podem intuir que no *porta* la idea d'espai com a extensió. I, per tant, tampoc aquest temps *espacialitzat*, origen del “síndrome de la pressa” i de “l'imperatiu de la velocitat”. En qualsevol cas, el mapa que Polo deu tenir a les seves mans no anticipa la seva experiència ni tampoc ha adquirit el valor d'una realitat inapel·lable. En canvi, amb Colom el mapa ha començat a formar part d'aquest tribunal de la raó. Una cosa que no és aliena a una nova cultura visual que la cartografia ha contribuït en part a fomentar (Bouwsma, 2001). “Colonitzador colonitzat” podria ser el títol d'aquest personatge, perquè si per una banda és un dels primers participants en aquesta *drómos* europea per la conquesta dels territoris d'ultramar, per altra el seu imaginari es troba ja saturat i colonitzat per la representació cartogràfica.

4. L'origen de l'espai unificat

Paul Zumthor diu que durant l'edat mitjana es “mesurava l'espai per mitjà del temps”, mentre que en l'època moderna es “mesura el temps gràcies a l'espai” (Zumthor, 1994, p. 15). Constatació certa i contradictòria a la vegada. Certa si seguim l'argument aquí desenvolupat en relació als dos viatgers. Contradictòria si agafem al peu de la lletra la noció d'espai. Perquè les dues relacions pressuposen la idea d'espai, i aquesta no es desenvolupa abans del segle XV; per tant, és més aviat la condició de possibilitat perquè tingui lloc aquesta transició. Ara bé, quina és la genealogia d'aquest concepte, de la seva construcció?

S'acostuma a estar d'acord en què el concepte d'un “espai unificat”, per recuperar l'expressió de Panofsky, s'origina al llarg del segle XV en el si de les arts visuals. En aquesta època, art i cartografia encara no són camps ben delimitats; ho demostra no només el fet que són molts els artistes que realitzen mapes sinó també que la paraula ‘pintura’ es refereix al mateix temps a un mapa i a un dibuix. Si no són camps autònoms és perquè l'art del renaixement i la cartografia de la època comparteixen un interès comú: aproximar-se a una representació el més realista possible de la naturalesa; una naturalesa que es presenta als sentits amb ‘profunditat’, però que s'ha de traslladar a la superfície plana de la tela o del paper. A la realització d'aquesta representació contribuirà sense dubte aquest nou ‘dispositiu’, per utilitzar l'expressió de Hubert Damisch (1997) que és la perspectiva.

Si bé és cert que les relacions històriques i epistemològiques entre el redescobriments a Florència de la *Geografia* de Ptolomeu per una banda, i la perspectiva de Brunelleschi i Alberti per altra encara no són molt clares, convé no obstant posar els dos esdeveniments un al costat de l'altre. Per alguns autors existeix, en efecte, una continuïtat temporal entre l'un i l'altre; fins a tal punt que el procediment de la perspectiva correspondria a una de les tècniques que Ptolomeu utilitzà al segle II per traslladar (*descriure*, en diria el geògraf i astrònom alexandri) el cos esfèric de la Terra sobre el pla (Farinelli, 1995). Amb tot, altres autors, o bé defensen la idea segons la qual la perspectiva renaixentista és del tot inèdita –i per tant Brunelleschi va ‘inventar’ aquest procediment– o bé troben més similituds entre l'obra de Ptolomeu i l'art holandès del segle XVII que no pas amb l'art italià del *quattrocento* (Damisch, 1997; Alpers, 1987). Però una cosa sembla certa: ambdós –és a dir, la *Geografia* de Ptolomeu amb les seves representacions cartogràfiques, el seu sistema de coordenades, la retícula de meridians i paral·lels, i la perspectiva renaixentista– conceben un espai ideal, geomètric; un espai que de vegades s'identifica amb l'espai euclidià (continu, homogeni, isòtrop) i altres amb la idea cartesiana de l'*extensió*.

Aquí, però, el més important no és el debat tècnic o especialitzat. Més aviat allò significatiu és entendre que tant la perspectiva en les arts visuals, com el nou llenguatge cartogràfic, en construir aquest “espai sistemàtic” donen vida

a una nova visió del món que es tradueix en una nova experiència del mateix. O com a mínim, la perspectiva i la nova malla cartogràfica condensen, resumeixen, serveixen de metàfora per expressar una nova mentalitat, un nou “hàbit del pensament”, la *pantomètria* com diria Alfred W. Crosby (1998), l’obsessió per trobar la mesura universal, per quantificar-ho tot –inclòs el temps i l’espai. Per això la perspectiva és una “forma simbòlica” per Panofsky i un “paradigma de coneixement” o un “model de pensament” per Damisch. No molt allunyat del que representa el mapa –el llenguatge cartogràfic– per Farinelli. Quin significat li podem atribuir ara al mapa si és *portador* d’aquesta nova idea d’espai? El seu referent, és a dir, el territori físic? Sí, però també aquest altre significat històric i cultural: *el mapa significa, representa, una nova “forma de vida”*.

Marco Polo viatja per un món de llocs incommensurables entre si –encara no existeix la “mesura universal”. Per això la seva experiència és la del caminant: entre allò subjectiu i allò astronòmic, entre el cansament dels peus i l’alternança dels dies. En canvi, a l’*Almirante Mayor de la mar Occéana y Visorey e Governador perpetuo de todas las islas y tierra firme* [que] *descubriese y ganase*, se li pot atribuir aquest gran passatge de Michel Serres que diu que “la visió de la raó sobre la superfície del mar és totalment monòtona, però la percepció del patró no” (Serres, 1983). Colom navega entre dues aigües. Encara no ha deixat les aigües que banyen el litoral de l’edat mitjana per aventurar-se en aquesta mar monòtona feta de presses i distàncies que defineix la modernitat. El seu mar és un mar raonat –no hi ha lloc per als monstres en aquest espai quadriculat, tot i que el mateix Colom cregui encara en ciclops i sirenes– però “el primer viatger modern”, en paraules de Farinelli, conserva alguna cosa d’un saber antic. Encara sap interpretar els signes de la naturalesa (Todorov, 1993, p. 28). Un exemple: el 17 de setembre de 1492, Colom intueix que es troba a prop d’una illa perquè en “aquella manyana dize [és Bartolomé de las Casas qui escriu] que vido una ave blanca que se llama rabo de junco que no suele dormir en la mar” (Colón, 2007, p. 48). Interpretació de la naturalesa, sí; i també apreciació, admiració per ella.

El lector i la lectora contemporània poden quedar sorpresos davant la ceguesa de Polo pels paisatges. El venecià, ha escrit Zumthor, “creua tot Àsia a través de regions la bellesa de les quals entusiasma al viatger modern” i, no obstant això, “ell no diu res, el seu discurs no es meravella” (Zumthor, 1994, p. 88). També Larner ha observat que en el llibre de Polo no hi ha “descripcions de paisatges perquè el gòtic segle XIII havia descobert la naturalesa però encara no el concepte de paisatge” (Larner, 2001, p. 143). Què fa falta perquè aquest terme sigui ‘descobert’? Per Augustin Berque el concepte de paisatge no apareix amb tota la seva profunditat a Europa abans del Renaixement (Berque, 1997, p. 8). Per això en els diaris de a bord de Colom apareixen ja descripcions de paisatges, encara que sigui difícil saber si aquestes descripcions corresponen encara al símbol religiós –relat de l’exuberància natural del pa-

radís, índex de la proximitat de l'Edèn— o complaença envers els Reis Catòlics —en la mesura que la *grandiositat* de la naturalesa d'aquest nou món 'recorda' alguns paisatges de Castella. Si acceptem que Colom manifesta certa sensibilitat paisatgística, aleshores podem afirmar que el seu univers forma part de la “constel·lació epistemològica” de la perspectiva, per utilitzar una expressió de Damisch. Perquè un paisatge pugui existir, diu de nou Farinelli, es necessiten tres coses: “no tan sols un subjecte que mira i alguna cosa que és mirada, sinó també el màxim d'horitzó possible” (Farinelli, 2009, p. 43). Es poden considerar aquestes tres coses com un efecte de la perspectiva. Quan Colom relata el seu viatge la perspectiva ja ha creat aquesta distància, aquest horitzó que permet a l'individu prendre consciència de si com a subjecte que mira, que observa, que es dirigeix al món per conèixer-lo i dominar-lo. La nova cultura visual acabarà d'*artealitzar in visu* el paisatge, si volem fer ús del concepte d'Alain Roger (2007).

La temporalitat del relat de Colom no és menys ambigua que el mar que travessa. Si és cert que experimenta el temps dels moderns, temps accelerat, no ho és menys que encara creu en el temps cristià. És cert que els dos comparteixen la mateixa forma: la línia, oblidant definitivament el cercle dels antics. De fet, un dels objectius principals de Colom és trobar el Paradís Terrenal, al qual estarà convençut d'haver arribat durant el seu tercer viatge, quan es troba a la desembocadura del riu Orinoco (Barrientos, 1986). Per això, segons Dreyer-Eimbke (1989), Alexandre von Humboldt pogué afirmar que el llibre que més influí Colom va ser l'*Imago Mundi* de Pierre d'Ailly (1410), on es deia que l'Edèn es troba en una zona temperada més enllà de l'Equador.

Voler trobar el Paradís Terrenal és una actitud medieval, pròpia d'una cosmovisió simbòlica de les coses; voler fer-ho el més ràpidament possible és, no obstant, allò que permet Farinelli atribuir a Colom l'adjectiu de “viatger modern”. Però quin és l'origen de la velocitat?

Ho hem vist anteriorment: la velocitat és una “relació abstracta entre quantitats abstractes”. El divendres 5 d'octubre de 1492, Colom i la seva tripulació “andarían onze millas por ora” (Colón, 2007, p. 55). Per tant, quan aquest escriu, el temps ha perdut el “seu caràcter qualitatiu, canviant, fluid”, per paralitzar-se en un “*continuum* delimitat de forma exacta, mesurable quantitativament [...], un espai” (Georg Lukacs, citat a Damisch, 1997, p. 15). Des d'aquest moment, l'espai és allò fix per a l'imaginari occidental. Però aquí el que és significatiu és que el temps objectiu i la velocitat pressuposen l'espai 'projectat'; una projecció, per cert, que el mateix L. B. Alberti comparava amb les “reixes d'una gàbia” (Brotton, 2003, p. 141). Sens dubte l'aparició del rellotge mecànic al llarg del segle XVIII contribuirà, i molt, a la nova manera d'entendre el temps; si a això li afegim l'escassetat crònica d'or a Europa —Colom marxa en busca d'aquest metall— no ens ha de sorprendre que en aquest moment el temps es converteixi en or; en un recurs escàs que es perd o es

guanya (Kleinschmidt, 2009, p. 23-45). Per entrar de ple en aquesta cultura d'allò sincrònic, d'allò immediat, fa falta, no obstant això, que el temps i l'espai es puguin mesurar exactament (Glaser, 1992, p. 97). Això no tindrà lloc fins dos segles després. Colom ja guanya temps viatjant per la ruta més curta i més ràpida, anticipant d'aquesta manera l'organització capitalista del benefici. Si el principi "aniquilar l'espai a través del temps" és el principi que segons Marx organitza el territori capitalista, això és així perquè aquest principi s'inscriu en un procés més ampli que ell mateix anomenà "l'acceleració del temps de rotació del capital". Per augmentar la taxa de benefici, l'empresa capitalista ha de recuperar la inversió inicial en el menor temps possible. Això depèn d'una coordinació i una sincronització exacta del territori. Amb tot, la "compressió espai-temporal" només és possible si abans s'ha construït l'espai com a tal (Harvey, 1998).

És clar que al nostre món les coses no només han de succeir molt ràpidament; també el present s'ha de sacrificar en funció del futur. Un futur promesa, desig, que per la seva mateixa naturalesa sempre es reactualitza; com diria Marramao, és sempre un "futur-passat". Colom sembla viure instal·lat en aquest temps desitjat; incapaç d'aturar-se –té pressa– viu una realitat imaginada, 'projectada', a l'espera de trobar alguna cosa de la qual només en rep indicis. D'aquest fenomen en diem ara especulació: impossibilitat de viure el present, d'usar els seus objectes i els seus llocs, d'experimentar amb ells, a l'expectativa de la seva revalorització futura. Amb Colom el món sencer, l'espai-món, ha començat a entrar en l'esfera del valor de canvi.

Ha estat Giacomo Marramao qui ha caracteritzat la modernitat com l'època del predomini de la "visió futurocèntrica". Per a ell, això implica la reducció de "l'espai d'experiències" a expenses d'una ampliació de "l'espai d'expectatives". A mesura que l'horitzó de les nostres expectatives augmenta, s'amplia, guanya terreny. ¿Ens podem imaginar, en aquest sentit, el mapa de Toscanelli –si aquest és en efecte el mapa que impulsà a Colom a partir de Palos de la Frontera vers les Índies– funcionant com les imatges turístiques actuals? La possibilitat d'experimentar amb la realitat present es redueix. Una cosa similar sembla passar-li a Colom: espera trobar or, espècies i universalitzar la seva religió; espera trobar el Paradís, el Gran Khan i Zipango. I per això avança; avança veloçment. Però en canvi no sembla experimentar, i encara menys conèixer. Per a Colom els habitants del Nou Món no tenen "secta alguna"; motiu afegit per a la seva evangelització. El viatge no el transforma, com a mínim no en el sentit en què ho féu en el cas de Marco Polo.

El més sorprenent del diagnòstic de Marramao és que situa la perspectiva renaixentista en el mateix pla històric que l'expectativa; com si l'una i l'altra fossin la cara i la creu d'una mateixa evolució. Perspectiva i expectativa són conceptes simètrics; però així com el primer té connotacions espacials, el segon té ressonàncies temporals. L'un i l'altre tenen en el "punt de fuga", l'infinit, el lloc del desig, és a dir, el lloc del que és il·limitat.

5. Apunts finals

I amb això arribem a port. Hem començat el viatge amb una metàfora (“la cartografia és el llenguatge de la geografia”) que ens hem pres al peu de la lletra. Per això, seguint Wittgenstein, hem afirmat que, com qualsevol llenguatge, també el mapa és l’expressió d’una “forma de vida”, és a dir, una representació del món que ens impulsa a actuar d’una manera i no d’una altra. A partir de Farinelli hem recuperat l’exemple de dos viatgers, un medieval i l’altre modern, Marco Polo i Cristòfor Colom, per il·lustrar dues “formes de vida” lligades a dos llenguatges cartogràfics distints. Un que concep el món de forma discontinua, un “món de llocs”; l’altre que introdueix el concepte d’espai. Tot i el risc de simplificar les coses, podríem dir: un model qualitatiu, un altre quantitatiu. A partir d’aquí, hem fet una genealogia de la ‘velocitat’; aquesta pressuposa el temps homogeni que, al seu torn, pressuposa l’espai tal i com l’hem definit. Colom pot i ha d’anar ràpid. El seu món comença a estar *coordinat* perquè la informació, el diner i les mercaderies circulin ràpidament i sense dificultat. Però també és un món d’expectatives il·limitades. Si Colom no pot viure el present, és perquè no viu en la seva realitat: està on no hauria d’estar; les seves expectatives li neguen la possibilitat de conèixer el lloc al qual ha arribat. I malgrat tot, les conseqüències de tot plegat seran ben reals, marcaran no només el present de la seva gent sinó també el seu futur. Aquesta població veurà com el seu territori és sacrificat i transferit a aquesta nova esfera del sagrat: pur valor de canvi. Es diu que si una cosa es percep com a real, és real en les seves conseqüències. Res és més cert en el cas de Colom.

Bibliografia

- ALEGRE, Pau [ed.] (2010). *El mapa com a llenguatge geogràfic. Recull de reflexions contemporànies (Segle XX)*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans/Societat Catalana de Geografia.
- ALPERS, Svetlana (1987). *El arte de describir. El arte holandés en el siglo XVII*. Madrid: Herman Blume.
- BARRIENTOS, Juan José (1986). “América, ese paraíso perdido. Disparidad de opiniones respecto a Colón”. *Humboldt*, núm. 89, p. 19-23.
- BESSE, Jean-Marc (2005). “El nacimiento del atlas moderno: Ortelius, Lafreri”, dins: *El mundo de los mapas*. Santander: Fundación Marcelino Botín (Cuadernos del Observatorio de Tendencias, núm. 7), p. 93-129.
- BOUWSMA, William (2001). *El otoño del Renacimiento, 1550-1640*. Barcelona: Crítica.
- BROTTON, Jerry (2003). *El bazar del Renacimiento. Sobre la influencia de Oriente en la cultura occidental*. Barcelona: Paidós.
- BURGUEÑO, Jesús [ed.] (2008). *El mapa com a llenguatge geogràfic. Recull de textos històrics (ss. XVII-XX)*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans/Societat Catalana de Geografia.
- COLÓN, Cristóbal (2007). *Los cuatro viajes. Testamento*. Madrid: Alianza Universidad.
- CURRY, Michael R. (2000). “Wittgenstein and the fabric of everyday life”, dins: Mike CRANG; Nigel THRIFT [ed.], *Thinking Space*. Londres: Routledge, p. 89-113.

- CROSBY, Alfred W. (1998). *La medida de la realidad. La cuantificación y la sociedad occidental, 1250-1600*. Barcelona: Crítica.
- DAMISCH, Hubert (1997). *El origen de la perspectiva*. Madrid: Alianza.
- DREYER-EIMBKE, Oswald (1989). "La cosmovisión de Colón y las influencias por parte de la cartografía de eruditos alemanes". *Humboldt*, núm. 98, p. 54-61.
- FARINELLI, Franco (1991). "In-traduzione: dal bar di Saussure alla balera di Girard", dins: G. OLSSON, *Linee senza ombre*. Roma-Nàpols: Edizioni Theoria, p. 9-20.
- (1995). "L'arte della geografia". *Geotema*, núm. 1, p. 139-155.
- (2001). "La moneta, la mappa, il globo", dins: F. FARINELLI [ed.], *Una Europa una moneta*. Bolonya: Pendragon, p. 9-16.
- (2007). "La razón cartográfica, o el nacimiento de Occidente". *Revista de Occidente* [Madrid], núm. 314-315, p. 5-18.
- (2009). "El don de Humboldt: el concepto de paisaje", dins: Clara COPETA; Rubén LOIS [ed.], *Geografía, paisaje e identidad*. Madrid: Biblioteca Nueva, p. 43-49.
- GLASER, Hermann (1992). "Cielo, infierno, montaña y camino. Coordenadas del paisaje cultural europeo en tiempos de Cristóbal Colón". *Humboldt*, núm. 7, p. 88-97.
- HADOT, Pierre (2007). *Wittgenstein y los límites del lenguaje*. València: Pre-Textos.
- HARVEY, David (1998). *La condición de la posmodernidad: investigación sobre los orígenes del cambio cultural*. Buenos Aires: Amorrortu.
- KENNY, Anthony (2005). *Breve historia de la filosofía occidental*. Barcelona: Paidós.
- KLEINSCHMIDT, Harald (2009). *Comprender la Edad Media. La transformación de ideas y actitudes en el mundo medieval*. Madrid: Akal.
- LARNER, John (2001). *Marco Polo y el descubrimiento del mundo*. Barcelona: Paidós.
- MARRAMAO, Giacomo (2008a). *Kairós. Apología del tiempo oportuno*. Barcelona: Gedisa.
- (2008b). *Minima temporalia. Tiempo, espacio, experiencia*. Barcelona: Gedisa.
- (2009). "Neu-Zeit. Modernidad y experiencia del tiempo". *Anthropos* [Bellaterra], núm. 223, p. 19-133.
- MORETTI, Franco (2001). *Atlas de la novela europea. 1800-1900*. Madrid: Trama editorial.
- PANOFSKY, Erwin (1999). *La perspectiva como forma simbólica*. Barcelona: Tusquets.
- ROGER, Alain (2007). *Breve tratado del paisaje*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- SAUER, Carl O. (1985). "La educación de un geógrafo", dins: María Dolores GARCÍA RAMON [ed.], *Teoría y método en la Geografía Humana anglosajona*. Barcelona: Ariel, p. 38-53.
- SERRES, Michel (1983). "Realidades", dins: F. ALQUÍE *et al.*, *Doce lecciones de Filosofía*. Barcelona: Juan Granica, p. 81-94.
- TODOROV, Tzvetan (1993). *La conquista de América. El problema del Otro*. Buenos Aires: Siglo XXI.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1997). *Investigacions filosòfiques*. Barcelona: Edicions 62.
- ZUMTHOR, Paul (1994). *La medida del mundo*. Madrid: Cátedra.